

Του Ηρακλή Μήλλα για Την Κινστέρνα, Περιοδικό λόγου και τέχνης - 12/2002

Η Εικόνα του Έλληνα στην Τουρκική Λογοτεχνία -

Νέα Πεδία Έρευνας [1]

Ο Έλληνας παρουσιάζεται ποικιλοτρόπως. Δεν μπορούν να συναχθούν απλά και μονοδιάστατα συμπεράσματα που καλύπτουν γενικά τη λογοτεχνία της γειτονικής χώρας και την εικόνα του Έλληνα. Οι συγγραφείς σκιαγραφούν τον γείτονα σύμφωνα με την ιδεολογία και την κοσμοθεωρία τους. Οι Ομέρ Σεηφεττήν, Γιακούπ Καντρή, Χαλιντέ Εντίπ, Πεγιαμή Σαφά και Ταρίκ Μπούγρα π.χ., περιγράφουν τον Έλληνα αρνητικά: σαν φανατικό τουρκοφάγο, βάνουσο, πονηρό στον πολιτικό τομέα, οπαδό της Μεγάλης Ιδέας και του επεκτατισμού. Οι γυναίκες εκθέτονται ως πόρνες ή ως υπηρέτριες χαμηλών ηθών. Αυτοί οι συγγραφείς, ειδικά οι πρώτοι τρεις είναι γνωστοί ως 'εθνικοί συγγραφείς'. [2]

Υπάρχουν όμως και οι Σαΐτ Φαϊκ, Σεβγκή Σοϊσάλ, Ντεμήρ Οζλού και πολλοί άλλοι, όπου στα κείμενα τους η εικόνα του Έλληνα είναι σχεδόν πάντα θετική. Το σημαντικότερο είναι ότι σ' αυτήν την περίπτωση ο 'Άλλος' δεν διαφέρει από 'Εμάς'. Δηλαδή ο 'άνθρωπος' προΐσταται και ο 'εθνικός' Έλληνας, αυτός δηλαδή ο οποίος οριοθετεί την 'δική μας' εθνική παρουσία, σπάνια εμφανίζεται.

Αλλά απλούστευση δεν επιδέχονται ακόμα και οι εθνικοί συγγραφείς. Στα απομνημονεύματα αυτών των συγγραφέων, δηλαδή στα κείμενά τους που αναφέρονται σε πραγματικά γεγονότα, η εικόνα του Έλληνα παρουσιάζεται τελείως διαφορετικά: είναι γενικά θετική (85%). Και αυτή η αντίφαση μας παρέχει την δυνατότητα να παρατηρήσουμε πόσο διαφορετικά βιώνεται ο φαντασιακός και ο πραγματικός Άλλος.

Το θέμα της θετικής/αρνητικής εικόνας περιπλέκεται ακόμα περισσότερο όταν αναλογιστούμε ότι η 'θετική' εικόνα, όπως αυτή αναβιώνει στην τουρκική λογοτεχνία κάποτε ερμηνεύεται ως 'αρνητική' από τους ίδιους τους Έλληνες. Εδώ βλέπουμε ότι οι δύο πλευρές έχουν διαφορετικά κριτήρια 'θετικότητας'. [3]

Το πολυσύνθετο όμως φαινόμενο της 'εικόνας', πέρα από τους γενικούς προαναφερόμενους χαρακτηρισμούς που προδίδουν στερεότυπα και ευαισθησίες ταυτότητας, συνδέεται έμμεσα και με άλλα θέματα τα οποία μπορούν να αποτελέσουν αφετηρία για νέα πεδία έρευνας. Συχνά αυτά τα συναφή θέματα είναι πιο αποκαλυπτικά και σημαντικά από τον χαρακτήρα της ίδιας της εικόνας. Θα αναφέρω γενικά τους χώρους και τις δυνατότητες έρευνας που μας παρέχει η εικονολογία.

1.0 - Η εικόνα του 'Άλλου' δεν αποτελεί μια φωτογραφική ή αντικειμενική αποτύπωση μιας πραγματικότητας, αλλά μια υποκειμενική σκιαγράφιση μιας φανταστικής (ιδεατής) 'Άλλης' ομάδας, σύμφωνα με ιστορικά και κοινωνικά προσδιορισμένα πρότυπα και προκαταλήψεις. Αλλά αυτή η εικόνα δεν είναι τελείως αυθαίρετη. Συχνά σχετίζεται με την 'πραγματικότητα' αλλά φέρει τις παραλλαγές, τις μεταμορφώσεις και τις παραμορφώσεις της υποκειμενικότητας.

1.1 - Στις εικόνες παρατηρούμε χαρακτηρισμούς σχετικά με τα επαγγέλματα, τον τρόπο ζωής, τους κανόνες ηθικής, τους κοινωνικούς στόχους, κ.α. του 'Άλλου'. Στην τουρκική λογοτεχνία οι Έλληνες συχνά παρουσιάζονται ως έμποροι, μεταπράτες, γλεντζέδες, εθνικιστές, κ.α. Αυτά τα χαρακτηριστικά μπορεί να καταγραφούν και στατιστικά.

1.2 - Οι διαφορετικές τοποθετήσεις που παρατηρούνται μεταξύ των συγγραφέων παρέχουν την δυνατότητα να εκτιμηθούν οι ποικίλες ιδεολογικές τάσεις της κοινωνίας. [4] Δηλαδή με ένα έμμεσο τρόπο και πάντα με την επιφύλαξη ότι μεσολαβεί η υποκειμενικότητα μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες για την κοινωνία που παράγει τις εικόνες αλλά και σχετικά με το αντικείμενό της.

2.0 - Στα κείμενα των συγγραφέων υπάρχει ένας άλλος κόσμος, ο κόσμος του ασυνειδήτου. Αποτελείται από κρίσεις, επικρίσεις και εκτιμήσεις που δεν πηγάζουν σαν πρόθεση του συγγραφέα. Ο συγγραφέας άλλα πιστεύει ότι σκιαγραφεί και άλλα τελικά παρουσιάζει, άλλα θα ήθελε να ζωγραφίσει και άλλη είναι η τελική εικόνα που φτάνει στον αναγνώστη. Αυτή η αντίφαση, όταν γίνεται αντιληπτή, προδίδει τον εσωτερικό κόσμο του συγγραφέα και της κοινωνίας γενικότερα, η οποία επικροτεί και οικειοποιείται το έργο. [5]

2.1 - Παραπάνω ανέφερα το παράδειγμα όπου τα μυθιστορήματα και τα απομνημονεύματα απεικονίζουν διαμετρικά διαφορετικές εικόνες του 'Άλλου'. Μια άλλη περίπτωση είναι η

αντίφαση από τη μια μεταξύ των (συνειδητών) δηλώσεων του Τ. Μπουγρά και Π. Σαφά όπου υποστηρίζουν ότι 'ποτέ δεν θα καταφερθούν συλλήβδην κατά μιας εθνικής ομάδας' και από την άλλη στην πράξη η ακριβώς αντίθετη θέση τους κατά των Ελλήνων. Άλλοτε πάλι, σοσιαλιστές και διεθνιστές συγγραφείς μπορούν και εκφράζονται υποτιμητικά κατά εθνικών και θρησκευτικών ομάδων ή κατά της 'Δύσης'.

3.0 - Μέσα από την εικόνα του Άλλου (και του ασυνείδητου) μπορούμε να περάσουμε σε μια νέα σχέση: 'Εμείς' και ο 'Άλλος' αποτελούμε ένα σύνολο, όπου η κάθε πλευρά προσδιορίζει τα όρια του άλλου. Έτσι, σύμφωνα με την εικόνα που 'εμείς' έχουμε για τον 'Άλλο' γνωρίζουμε τον εαυτό μας. Ο 'Άλλος' είναι ό,τι εμείς δεν θέλουμε να είμαστε. Αποκτούμε υπόσταση στο βαθμό που ο 'Άλλος' υποβαθμίζεται. Η ανάλυση του 'Άλλου' στη λογοτεχνία μπορεί και αποκαλύπτει εθνικά ιδεώδη, πιστεύω και ταυτότητες που δεν ομολογούνται. Η εικόνα του 'Άλλου' σχετίζεται με την εικόνα που έχουμε για 'μας': η εικόνα 'τους' είναι η εικόνα 'μας'.

4.0 - Η εικόνα του 'Άλλου' μπορεί να μελετηθεί και σαν αντικείμενο ιστορίας. Ορισμένα λογοτεχνικά κείμενα (ιστορικά μυθιστορήματα/ διηγήματα/ ποιήματα) γραμμένα από συγγραφείς που έχουν ζήσει τα γεγονότα και σχεδόν πάντοτε τα απομνημονεύματα, αποτελούν δευτερεύουσες ιστορικές πηγές. Τούρκοι συγγραφείς που πληρούν αυτές τις προϋποθέσεις είναι πολλοί: όλοι οι συγγραφείς της εθνικής λογοτεχνίας, ο Κεμάλ Ταχέρ, ο Γιλμάζ Καράκογιουνλου, κ.α. Βεβαίως τα κείμενα θα πρέπει να αποδομηθούν πριν από τα τελικά πορίσματα.

4.1 - Σημαντικότερα συμπεράσματα μπορούν να βγουν παρακολουθώντας τις αλλαγές στην εικόνα του 'Άλλου' μέσα στον χρόνο και κάτω από την πίεση των γεγονότων. Η πορεία αυτή μας παρουσιάζει τις δυναμικές των κοινωνικών αλλαγών. Σαν παράδειγμα μπορεί να δούμε πώς οι συχνές αναφορές στον 'Χριστιανό' Έλληνα στο τέλος του 19^{ου} αιώνα αντικαθίστανται στις αρχές του επόμενου με αναφορές πλέον στον 'εθνικιστή' Έλληνα. Αυτό μας φανερώνει α) ότι ο τουρκόφωνος πληθυσμός έχει αναπτύξει κάποια εθνική ταυτότητα και ερμηνεύει τα γεγονότα με εθνικά κριτήρια, β) ότι το ελληνικό στοιχείο έχει παίξει ένα σημαντικό ρόλο σ' αυτήν την πορεία. Αυτό το πλαίσιο διαγράφει την ιστορία της ιστοριογραφίας.

4.2 - Οι δε διαφορές που μπορεί να εντοπιστούν μεταξύ των συγγραφέων της ίδιας εποχής μπορούν να ερμηνευτούν σαν διαφοροποιήσεις αντιλήψεων, κοινωνικών δυνάμεων και τάσεων.

5.0 - Η εικόνα του Έλληνα στην τουρκική λογοτεχνία μπορεί να διαφωτίσει ορισμένες τάσεις που εμφανίζονται στο διπλωματικό και πολιτικό χώρο.

5.1 - Τούρκοι διπλωμάτες συχνά χαρακτηρίζουν την ελληνική πολιτική και τους πολιτικούς με εκφράσεις που παρατηρούνται σε λογοτεχνικά κείμενα (θρασύτητα, αντιτουρκισμός, κ.α.). Αυτή είναι μια ανθρωπομορφική εκτίμηση του κράτους. Αντιπαραβάλλοντας τις εκφράσεις με αυτές των λογοτεχνικών κειμένων η σχετική ιδεολογική συγγένεια γίνεται σαφέστερη.

5.2 - Η αρνητική εικόνα του 'Άλλου' επιφέρει αρνητικά αποτελέσματα στην πολιτική ζωή επειδή έμμεσα επηρεάζει το εκλογικό σώμα και τις διμερείς σχέσεις γενικότερα.

5.3 - Τα σχολικά εγχειρίδια τα οποία είναι επιλογή της πολιτικής ηγεσίας συχνά περιλαμβάνουν κείμενα λογοτεχνίας που καλλιεργούν την αρνητική εικόνα του 'Άλλου'. Η 'εικόνα' σ' αυτήν την περίπτωση αποτελεί αντικείμενο της εκπαίδευσης.

6.0 - Τελικά, η τουρκική λογοτεχνία μπορεί να ερμηνευτεί και οι συγγραφείς της να ταξινομηθούν με γνώμονα την εικόνα του Έλληνα. Η ιστορία των εθνικών λογοτεχνιών μπορεί να επανεξεταστεί με βάση αυτά τα κριτήρια φέρνοντας στο φως, όπου υπάρχουν, τις εθνικές τάσεις οι οποίες αλλιώς συσκοτίζονται.. Η λογοτεχνία στην περίοδο της εθνικών κρατών είναι άμεσα συνδεδεμένη με τον 'Άλλο' και αυτή η προσέγγιση μάλλον παρουσιάζει τις τάσεις σε μια πιο πραγματική και ωφελιμιστική βάση.

Οι νέες μέθοδοι μας ανοίγουν καινούργιους ορίζοντες έρευνας. Αυτές οι αρχές προσφέρονται για έρευνα εικόνων και στερεοτύπων όλων των λογοτεχνιών και βέβαια και για την ελληνική λογοτεχνία (με την αντίστοιχη εικόνα του Τούρκου). Πολλοί χώροι της ελληνικής πραγματικότητας όπως και η ελληνική εθνική ταυτότητα μπορούν να ερευνηθούν σε βάθος μελετώντας τα γραπτά 'μας' λογοτεχνικά κείμενα των τελευταίων αιώνων. Αυτή η μέθοδος είναι αποτελεσματικότερη από την παραδοσιακή όπου συχνά προσπαθούμε να βγάλουμε συμπεράσματα με γνώμονα το τι δήλωσαν - στο συνειδητό επίπεδο - ορισμένοι πρωτοπόροι του γένους. Ο έμμεσος τρόπος είναι αποτελεσματικότερος, όπως ακριβώς ο εσωτερικός μας κόσμος δεν προσεγγίζεται με απευθείας ερωτήσεις αλλά με έμμεσες, όπου οι μηχανισμοί άμυνας του ατόμου δεν λειτουργούν αποτελεσματικά.

*

---

[1] Η εικόνα του Έλληνα στην τουρκική λογοτεχνία επεξεργάζεται διεξοδικά στο βιβλίο του Η. Μήλλα *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων, Σχολικά Βιβλία, Ιστοριογραφία, Λογοτεχνία και Εθνικά Στερεότυπα*, το οποίο κυκλοφόρησε το Νοέμβριο του 2001 από τις Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

[2] Οι Ο. Σηφεττήν, Γ. Καντρή και Χ. Εντίπ στα μυθιστορήματα και διηγήματά τους αναφέρονται συνολικά 174 φορές στους Έλληνες όπου οι 171 αναφορές (98%) είναι αρνητικές. Οι ίδιες αναλογίες ισχύουν και για τους υπόλοιπους εθνικιστές συγγραφείς.

[3] Συγγραφείς όπως οι Ταρίκ Μπούγρα, Κεμάλ Ταχέρ, Γιλμάζ Καράκογιουνλου χαρακτηρίζουν θετικό τον Έλληνα ο οποίος εξισλαμίζεται, που υποτάσσεται ή που αγαπά τον Τούρκο περισσότερο από ό,τι τον Έλληνα.

[4] Συχνά παραβλέπονται αυτές οι σημαντικές διαφορές και επιλέγονται μόνο ορισμένα από τα φαινόμενα για να υποστηριχτεί μια ιδεολογική σκοπιμότητα: πόσο η 'άλλη πλευρά' μας αγαπά ή πόσο μας μισεί. Για να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός αποσιωπούνται και παραλείπονται φαινόμενα που δε βολεύουν.

[5] Η προσπάθεια αποκάλυψης της 'πραγματικότητας' με μια μεθοδολογία διαπίστωσης των αντιφάσεων που πηγάζουν από τις υποσυνείδητες διεργασίες χρησιμοποιήθηκε από την σχολή της Φραγκφούρτης (Adorno κ.α.). Αυτοί οι φιλόσοφοι πιστεύουν ότι η μέθοδος μπορεί να συμβάλει στην κατανόηση και του 'δικού μας' εσωτερικού - φορτισμένου με προκαταλήψεις - κόσμου.